

ПИТАННЯ ПРАВОВОЇ ПРИРОДИ ЗАСТАВИ ЯК ЗАБЕЗПЕЧУВАЛЬНОГО РЕЧОВОГО ПРАВА

КАРАМШУК Дмитро Олександрович - здобувач вищої освіти Київського міжнародного університету

ПАНФІЛОВА Юлія Михайлівна - кандидат юридичних наук, професор, директор навчально-наукового юридичного інституту Київського міжнародного університету»

DOI 10.32782/EP.2023.2.18

У статті набула належної формалізації проблема визначення правової природи застави як забезпечувального права. Наводяться основні аргументи цивілістів, що досліджують це питання. Визначено, що на сьогодні є два протилежні бачення правової природи застави. Згідно з першим, застава є зобов'язальним правовідношенням. Друга позиція кваліфікує заставу як речове право на чуже майно. За результатами критичного осмислення аргументів, що пропонуються цивілістами, сформульований висновок про більшу обґрунтованість речово-правової інтерпретації заставного права.

Ключові слова: застава, забезпечувальні права, право слідування, акцесорність.

Постановка проблеми

Зобов'язання є невід'ємною складовою договірних відносин, адже вони слугують механізмом їх гарантування та виконання, у чому зацікавлені обидві сторони, які заради цього укладають договір. У свою чергу, це зумовлює наявність способів забезпечення зобов'язань, які тією чи іншою мірою захищають інтереси як кредитора, так і боржника.

Застава є традиційним і затребуваним способом забезпечення зобов'язань. Цей спосіб забезпечення набув широкого поширення. Разом з тим у вітчизняній цивілістиці досі актуальним є питання розуміння правової природи застави. Відсутність чіткого розуміння місця заставного забезпечувального механізму в системах речово-правових і зобов'язальних конструкцій перешкоджає формуванню стійкої і єдиної правозастосов-

ної практик, і загалом знижує якість правової регламентації застосування застави.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

В українській цивілістиці останнім часом з'являються дослідження, прямо чи опосередковано присвячені інституту застави та її забезпечувальній природі. Особливо слід відмітити науковий доробок таких учених: В. А. Другова, О. А. Загорюлько, У. М. Кабара, Р. А. Майданик, С. В. Нижний, І. Й. Пучковська. Однак ними так і не було запропонована така парадигма розуміння застави як забезпечувального права, яка могла б дозволила дійти цивілістам консенсусу й засвідчувала вирішеність питання правової природи застави.

Мета і завдання дослідження

Як основну мету цієї наукової розвідки автор вважає спробу надати збалансоване бачення природи застави як забезпечувального права, яке б враховувало всі цінні здобутки і напрацювання національної цивілістичної доктрини. Для досягнення цієї мети автор поставив перед собою завдання на засадах юридичної герменевтики представити аргументацію учасників цивілістичного спору про природу застави як забезпечувального права.

Виклад основного матеріалу

У вітчизняній правовій доктрині суть застави розглядалася через призму правової природи зобов'язальних відносин, ре-

чових прав та змішаної природи, яка поєднує зобов'язальні та речові чинники. Зобов'язально-правову природу заставних відносин обґрунтовує В. В. Вітрянський, який вважає, що договором може бути передбачена застава речей і майнових прав, котрі законодавець придбає в майбутньому [1, с. 627].

Тобто предметом заставних відносин можуть бути речі, які в матеріальному світі не існують. Але це не впливає на речовий характер відносин, адже майнові права пов'язані з конкретними об'єктами речових відносин. Ця сентенція лежить в основі позиції І. Й. Пучковської, яка заставу відносить до майнових (речових) видів забезпечення виконання зобов'язань. Договором або законом визначається певне майно, на яке кредитор має право звернути стягнення на задоволення своєї вимоги при порушенні зобов'язання. Зокрема, застава надає право кредитору задовольнити свою вимогу за рахунок заставленого майна, а притримання – за рахунок притриманої речі шляхом здійснення власних дій, а не шляхом пред'явлення вимоги до боржника [11, с. 42].

Водночас є спроби розглядати правову природу заставних відносин у взаємозв'язку зобов'язальних та речових характеристик. Зокрема, О. А. Загоруйко підкреслює, що не можна стверджувати про єдину правову природу застави. Тому він поділяє види застави на дві групи: застава, що має речовий характер (заклад рухомих речей, іпотека) та застава, що має зобов'язальний характер (застава прав на товари в обороті або у переробці) [4, с. 11].

Натомість С. В. Нижний стверджує, що правова природа застави майнових прав повинна визначатися як речово-правовий спосіб забезпечення виконання зобов'язань, оскільки саме такий спосіб найбільш повно враховує як зобов'язальну, так і правову природу цього інституту [9, с. 12].

Однак більшість науковців схиляється до думки про речову природу застави. На думку В. А. Другової, речовий характер прав іпотекодержателя проявляється у закріплених можливостях здійснювати обмежене панування над річчю (що належить власникові), яке полягає в можливості отримати право власності на річ або право на її цінність за

певних умов; здійснення контролю за користуванням цією річчю власником з тим, щоб цінність речі не змінилася. Усе це свідчить про речевість прав іпотекодержателя, який може стати власником речі або набути право розпоряджатися нею за певних умов [2, с. 7].

Цю позицію поділяє У. М. Кубара, зважаючи на те, що заставні відносини характеризують річ своїм об'єктом, а не дії стосовно цієї речі, то відповідно підлягають захисту від усіх (у тому числі і від власника), а не лише від однієї особи. Тому доцільно включити право застави до переліку речових прав на майно на законодавчому рівні [6, с. 343].

Робиться акцент на забезпечувальну функцію застави, яка не носить самостійного характеру як окремий вид речового права. Зокрема, С. В. Нижний посилається на відсутність речово-правової природи застави тим, що її предметом можуть бути майнові права на річ, право власності на яку виникне в майбутньому [8, с. 105].

Прихильники зобов'язальної природи заставних відносин посилаються на місце застави в структурі ЦК України, підкреслюючи, що положення, які регулюють заставні відносини містяться в книзі «Зобов'язальне право». При цьому виокремлюється відносний характер зобов'язання між заставодавцем і заставодержателем, зміст якого полягає у праві вимоги останнього до боржника у разі невиконання або неналежного виконання ним зобов'язання.

Додатковим аргументом є посилання на акцесорний характер заставного зобов'язання, яке є похідним від виконання основного договору, укладеного заставодавцем (боржником) і заставодержателем (кредитором). Суть останніх зводиться до права на задоволення майнових вимог кредитора з вартості заставленого майна. Цим доводиться несамостійний характер заставного зобов'язання порівняно з речовим правом, яке прив'язується до конкретної речі як об'єкта правовідносин. Отже, робиться висновок, що застава є способом забезпечення зобов'язального права і має ту ж саму природу.

Мета застави – стимулювати боржника до належного виконання зобов'язання, що власне і засвідчує знаходження її в Книзі V ЦК України «Зобов'язальне право». У речо-

во-правовому аспекті застава, як спосіб забезпечення, має значення в контексті права слідування у разі переходу права власності на предмет застави до третьої особи. У такому випадку майно надалі залишається обтяжене заставою, тобто за заставодержателем (кредитором) зберігається право на задоволення майнових вимог. При цьому не має значення платне чи безоплатне відчуження опосередковує перехід права власності.

Застава не припиняється і зберігає чинність у випадку наступної застави вже заставленого майна. Усе це підтверджує речовий характер застави, оскільки вона не залежить від особи боржника. Виконання зобов'язання забезпечується вартісною оцінкою речі, а не особистим зобов'язанням боржника.

Це дає можливість забезпечити наявність та збереження заставленого майна на момент виконання зобов'язання. Учасниками заставних відносин є заставодержатель і заставодавець. Заставодержателем є особа, якій передаються речі, майнові права як засіб забезпечення його майнових інтересів у разі порушення договірних обов'язків боржником. Він має право на компенсацію матеріальних втрат із вартості зазначених об'єктів і в тому випадку, якщо ці об'єкти залишаються у володінні заставодавця.

Предметом застави може бути майно, яке не виключено з цивільного обороту. Це пов'язано з можливістю реалізації заставленого майна іншим особам у разі невиконання чи неналежного виконання договірних зобов'язання або його переходу у власність заставодержателя.

Прив'язка до предмету застави свідчить про речово-правову природу цих відносин. На користь речової природи застави свідчить наступне: а) застава зберігається при переході предмета застави у власність іншої особи; б) надає право на абсолютний захист; в) вимоги заставодержателя задовольняються переважно перед іншими кредиторами; г) у разі колізії між речовими правами діє принцип старшинства: вимоги першого заставодержателя задовольняються з вартості предмету застави раніше наступних заставодержателів [3, с. 20].

Застава надає кредиторам реальне забезпечення: заклад майна – шляхом передачі рухомої речі у володіння кредитора, іпотека –

завдяки встановленню системи реєстрації застави нерухомості. При заставі прав, як і при закладі та іпотечі, відбувається виділення під забезпечення зобов'язання конкретного об'єкта – майнового права [4, с. 10].

Полеміка щодо правової природи заставних відносин, як зазначає Л. А. Кассо, пов'язана зі змістом цього права [5, с. 3].

Застава регулюється, крім положень ЦК України, також Законом України «Про заставу». Названий закон у початковій редакції охоплював заставу як рухомих речей, так і об'єктів нерухомості – іпотеку. У нинішній редакції цього закону всі положення, які регулюють іпотечні відносини, виключені після прийняття Закону України «Про іпотеку».

Предметом застави є рухомі речі та пов'язані з ними майнові права, які є оборотоздатними. Це передбачено Законом України «Про заставу», у ст. 4 якого встановлено, що предметом застави може бути майнове право, однак не може бути предметом застави вимога, яка має особистий характер, а також інші вимоги, застава яких забороняється законом [10].

Отже, основним критерієм виокремлення майнового права як предмета застави є можливість звернення на нього стягнення і можливість його відчуження. Загалом така вимога є актуальною і для рухомого майна. Якщо останнє вилучене з цивільного обороту то можна дійти висновку, що такі об'єкти не можуть бути предметом застави.

Враховуючи речову природу права застави, на наш погляд, недоцільно в Законі України «Про заставу» передбачати право відчужувати предмет застави за згодою заставодержателя. Адже це право є речовим за своєю природою. Його суть полягає в обтяженні речей (об'єктів майнового права), які є предметом застави. Тому перебування (перехід) речі або майнового права до іншої особи зі згоди чи без згоди заставодержателя (кредитора) не змінює змісту коментованих відносин, які залишаються речовими за своєю правовою природою.

У цьому випадку йдеться лише про обов'язок заставодавця повідомити кожного наступного правоволодільця про право застави на річ (майнове право), які є предметом договору про відчуження. Відповідно набувач

права власності на заставлене майно повинен знати про можливість звернення стягнення на майно, набуте ним за договором про набуття права власності.

Заставне речове право має іншу мету, ніж речові права на чужу річ, в основі яких лежить чинник володіння та користування річчю управненою особою на основі титулу власника. На цю ознаку заставних відносин звертає увагу Р. А. Майданик, підкреслюючи, що застава є речовим правом на мінову вартість предмета застави, яке породжує можливість прямого і безпосереднього відношення між особою і річчю з приводу задоволення вимог кредитора за рахунок коштів реалізації заставленої речі [7, с. 34].

Заставлена річ є об'єктом заставного забезпечувального правовідношення, учасниками якого є заставадержатель і заставадавець. Відносини між ними регулюються договором та положенням заставного права. Предмет застави (закладу) є об'єктом, з приводу якого вони виникають і функціонально призначений для задоволення матеріальних вимог кредитора в речово-вартісному аспекті. Тому забезпечувальні відносини між заставадержателем та заставадавцем здійснюються в площині речового права між зазначеними суб'єктами, а не між заставадержателем і предметом застави.

Висновки

Право застави є обтяженням речі (об'єкта майнового права) і підлягає слідуванню за ними у разі їхнього переходу до іншого власника (володільця). Заставадавець має право розпоряджатися предметом застави без згоди заставадержателя, повідомивши останнього про передання заставленого майна іншій особі. Заставадавець не має права без згоди заставадержателя відчужувати предмет застави іншій особі, якщо така заборона передбачена в іпотечному договорі або в застереженні до нього про задоволення вимог заставадержателя в позасудовому порядку шляхом передання іпотечного майна у власність кредитора.

SUMMARY

In the article, the problem of determining the legal nature of a pledge as a security right was properly formalized. The main arguments of civilians investigating this issue are presented. It was determined that today there are two opposing visions of the legal nature of the pledge. According to the first, the pledge is a binding legal relationship. The second position qualifies a pledge as a real right to someone else's property. Based on the results of a critical analysis of the arguments offered by civilians, a conclusion was formulated about the greater validity of the material-legal interpretation of the lien right.

Key words: pledge, security rights, right of follow-up, accessory.

Література

1. Витрянский В. В., Брагинский М. И. Договорное право: уч. пособие. Общие положения. Москва: Статут. 2000. 848 с.
2. Другова В. А. Договор іпотеки за цивільним законодавством: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03. Київ. 2010. 18 с.
3. Дякович М. М. Іпотека – інструмент для боржника і кредитора. Львів: Місіонер, 2004. 512 с.
4. Загорулько О. А. Заклад як речовий спосіб забезпечення виконання зобов'язань: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03. Харків, 1997. 18 с.
5. Кассо Л. А. Понятие о залоге в современном праве. Москва: Статут, 1999. 284 с.
6. Кубара У. М. Правова природа заставних відносин. *Форум права*. 2012. № 3.- С. 343–350.
7. Майданик Р. А. Правова природа інституту іпотеки. *Юридичний вісник*. 2009.- № 1 (10). С. 31–38.
8. Нижний С. В. До питання про правову природу застави. *Вісник Хмельницького інституту регіонального управління та права*. 2002. № 2. С. 104–110.
9. Нижний С. В. Застава майнових прав як спосіб забезпечення виконання зобов'язання: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03. Київ, 2007. 20 с.
10. Про заставу: Закон України від 02.10.1992 № 2654-ХІІ. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2654-12#Text> (дата звернення: 28.01.2023).
11. Пучковська І. Й. Теоретичні проблеми забезпечення виконання зобов'язань: автореф. дис. ... докт. юрид. наук. 12.00.03. Харків, 2018. 45 с.